

Симон Ю. С.,

професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НЕКЛАСИЧНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ

Проаналізовано проблему дослідження історизму як одного з фундаментальних принципів пізнання суспільного і правового розвитку, міри його наявності та форм прояву в різних пізнавальних стратегіях, основних засад і напрямів критики в постмодерністській філософії.

Ключові слова: історизм, історицизм, постмодерн, постмодернізм, історія, методологія філософії права, критика, парадигма, постісторія.

Проанализирована проблема исследования историзма как одного из фундаментальных принципов познания общественного и правового развития, меры его присутствия и форм проявления в разных познавательных стратегиях, основных принципов и направлений критики в постмодернистской философии.

Ключевые слова: историзм, историзм, постмодерн, постмодернизм, история, методология философии права, критика, парадигма, постистория.

In this article the problem of research of historical method is analysed as one of fundamental principles of cognition of community and legal development, measure of presence of him and forms of display in different cognitive strategies, basic principles and directions of criticism of this principle in post-modernism philosophy.

Keywords: historical method, historicism, post-modern, post-modernism, history, methodology of philosophy of right, critic, paradigm, post-history.

Сучасний етап розвитку філософсько-правового знання характеризується зміною пізнавальної парадигми, переосмисленням класичних конструкцій та пошуком більш ефективних методів пізнавальної практики. Така стратегія знаходить своє концептуальне втілення у сучасній філософії постмодернізму як специфічній формі світоглядної і методологічної парадигми, в рамках якої здійснюється рефлексія правової реальності. Так, у постмодерністських концепціях правового релятивізму проголошується, що кожна культура відображає світ своєрідно, унікально, крізь призму власних концептів й інтересів:

оскільки мова позбавлена істотної, регулярної кореляції зі світом, то ж нам не слід припускати в описах минулого адекватне відтворення, розкриття дійсності. Крім того, зазначається, що історики описують історичні події у метафоричних категоріях, які не можуть бути розглянуті як істинні чи неістинні, – вони лише «пропонують способи реконструкції подій». Постмодернізм категорично заперечує, відкидає варіанти пояснення права, в основі яких лежить принцип історизму як уособлення детермінованості правових явищ і подій, закономірного характеру їх змін. Скептичне ставлення до істинності історичного пізнання права й можливості покладатися на бодай якусь оцінку історичного процесу становлення права було викликано крахом ренесансних, просвітницьких, модерних, марксистських теорій.

Постмодерністська конструкція правової реальності, яка виходить далеко за межі традиційних наукових підходів і моделей, викликала до життя широкий спектр реакцій – від радикально-нігілістичного заперечення до бурхливого схвалення.

Основна тема більшості інтелектуальних дискусій останнього часу – тема кризи “проекту Модерну”, або навпаки, необхідності його творчого переосмислення. Водночас, на сучасному етапі дедалі відчутнішою стає обмеженість домінуючого у вітчизняній юридичній, філософсько-правовій літературі лінійного, одновимірного підходу до історичного розвитку права, прагнення уніфікувати погляди численних дослідників і обов'язково привести їх до спільного знаменника – формулювання закономірностей права [1].

Сьогодні, коли внаслідок прискорення соціальних процесів механізм часу “стискається”, майбутнє активно вривається у сучасне. Тому визначення можливостей розвитку головних тенденцій права набуває особливого значення. Нині пошук відповідей на виклики історії ведеться в ареалі трьох філософських парадигм: класичної, модерністської та постмодерністської. Однак, “тріумвірат” означених підходів не забезпечує необхідного, тотального бачення історії права, не враховує достатньою мірою значущості інтеграційних процесів у життєдіяльності сучасного суспільства, яскраво вираженої синтезуючої тенденції гуманітарного, природничого й філософського знання і тому має бути доповнений новими.

Питання про сутність класичної методології, її характерні риси і особливості, когнітивний потенціал, можливість її застосування в сучасних умовах знаходяться в центрі уваги цих дискусій. Разом з тим нагальними є дослідження специфіки новітніх гносеологічних концептів в площині філософсько-правового знання, а також критична рефлексія постмодернізму стосовно попередніх та сучасних пізнавальних парадигм. Мова йде про необхідність методологічного аналізу постмодерністської філософії, в рамках якої відбувається переоцінка і заперечення традиційних пізнавальних моделей. В цьому контексті надзвичайно актуальним стає питання про доцільність зміни пізнавальних стратегій стосовно історичного розвитку права, можливості трансформації класичних конструкцій до вимог сучасного етапу суспільних змін.

Феномен постмодернізму в різних його проявах і аспектах представлений творчістю структуралістів – Ю. Крістева, Ц. Тодорова,

постструктуралістів – Ж. Дельоз, Ж. Дерида, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко. Важливе значення для розуміння суті постмодернізму мають наукові розвідки Ф. Фукуями та С. Гантінгтона, а також представників сучасного “нового історизму” С. Грінבלата та Л. Монроза.

Стосовно вітчизняних філософських пошуків методологічних засад історичного пізнання на ниві постмодернізму, то тут на особливу увагу заслуговують розвідки Г. А. Заїченка, О. М. Йосипенка, В. М. Соболя та інших.

Теоретичні і методологічні проблеми історичного пізнання досліджуються в працях В. П. Андрущенко, І. В. Бойченка, О. І. Гвоздіка, Г. І. Горак, Л. В. Губерського, М. В. Костицького., С. Б. Кримського, М. І. Михальченка, І. Ф. Надольного, М. В. Поповича, В. Г. Табачковського, Б. Ф. Чміля., В. І. Шинкарука, О. О. Шморгуна, Н. М. Яковенко, Т. І. Яшук.

В Україні в останні роки з'явилась низка дисертаційних досліджень, присвячених різним аспектам постмодерністської парадигми. Це дисертації О. П. Варениці, Т. К. Гуменюк, Л. М. Димитрової, К. В. Кислюка, О. І. Хоми та інших.

Ідеям методології пізнання історичного процесу у постмодернізмі, присвячено багато робіт російських дослідників. Це праці О. С. Гурко, А. В. Гулиги, Ю. В. Давидова, В. М. Діанової, Д. В. Затонського, Л. К. Зибайлова, І. П. Льїна, В. А. Кутирьова, Н. П. Маньковської, Л. П. Рєпіної, І. А. Цуріної, В. А. Шапинського, А. Л. Ястребницької. Теоретиками російського постмодернізму виступають В. П. Курицин, М. А. Липовецький, М. О. Епштейн та інші.

Мета дослідження – переосмислення класичної методології пізнання історичного розвитку права в контексті формування неklasичної пізнавальної парадигми філософії постмодернізму

Об'єктом дослідження є критична рефлексія постмодерністської філософії стосовно класичної методології пізнання історичного процесу розвитку права, концептуальне ядро якої складає принцип історизму в контексті його «заперечення» в філософії постмодернізму.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що історичний процес розвитку права являє собою багатогранне явище. Разом з тим, керуючись настановою, що суттєвою стороною будь-якого, тим більше філософського мислення, є “зведення воедино” (А. Августін), можливо стверджувати, що розмаїття сучасних моделей історії права в основному спирається на три головні філософські парадигми: класики, модернізму і постмодернізму.

Пропонована західними теоретиками схема історії у вигляді трьох великих періодів – домодерн (премодерн) – модерн – постмодерн, незважаючи на значну умовність, поступово набуває домінуючого статусу в сучасних дослідженнях. Проблемність феномену постмодерну полягає в неможливості повного і адекватного визначення його сутності, основних характеристик, специфіки функціонування в межах звичної системи наукових координат, усталених понять і категорій. На нашу думку, умовно можна виділити два варіанти підходу до розгляду модерну і постмодерну – соціокультурний і власне філософський. В контексті першого – це культурно-історичні напрями, в межах яких проявляється специфіка реалізації творчого потенціалу людства в сферах образотворчого мистецтва, архітектури, музики, літератури тощо. Тут

більш-менш чітко визначені історичні рамки їх виникнення і розвитку, описані основні риси та особливості.

Філософське ж розуміння цих термінів характеризується відсутністю єдиних критеріїв. В рамках сучасної постмодерністської стратегії її провідні теоретики схильні маркувати терміном “модерн” конкретний історичний період – Новий час (Moderne), який є хронологічно наступним за епохою премодерну – Античністю та Середньовіччям. Фіксація за допомогою терміну “модерн” специфіки інтелектуальних пошуків Нового часу знаходить втілення у більш складному теоретичному конструкті – “проекті Модерну”. Це поняття ввів у філософію Ю. Габермас. Воно відображає світоглядні і гносеологічні характеристики глобальної інтелектуальної стратегії, започаткованої ще в Просвітництві, яка й понині зберігає свій когнітивний потенціал. Саме в такій площині аналізується модерн як опозиція новітнім постмодерністським студіям.

Водночас, розрізняючи класичне і посткласичне, слід зосередити увагу на відмінності змісту цих термінів. Для з'ясування даного питання доцільно звернутися до гегелівської методології аналізу розгортання сфер осягнення світу. Так, наприклад, форма, згідно вчення Гегеля, представляє собою не що інше як різні співвідношення між змістом або ідеєю і його виявленням. Таких співвідношень він виділяє три, які і становлять історичні стадії розвитку. Початковою стадією є та, коли ідея, ще мало визначена і неясна. Вона ще не досить індивідуалізована, абстрактна і однобічна. Свій образ вона шукає поза собою, в чуттєвому, природному матеріалі, який має випадковий, стихійний характер. Предмети споглядання залишаються такими якими вони є, але разом з тим в них вкладається певна ідея їх значення, тому вони покликані тепер бути її виразом і повинні трактуватися так, нібито в них присутня сама ідея. Для цього предмети дійсності повинні мати в собі таку сторону, завдяки якій вони могли б виражати загальний смисл. Проте оскільки повна відповідність поки що, на цій стадії неможлива, така відповідність може стосуватися лише абстрактної визначеності. Так, наприклад, квадрат символізує справедливість. Така особливість символічного етапу сприйняття дійсності. Суттєвим для нього є те, що, оскільки певна загальна ідея втілюється в частковому і випадковому матеріалі, то «вона надзвичайно розширює самі ці образи природи і явища дійсності, робить невизначеними і безмірними, носиться по них ніби сп'яніла, кипить і бурлить в них, насилує їх, спотворює, надає їм не природних розмірів і намагається засобом безбожності, розкиданості і ясрковості утворень природи підняти явище на висоту ідеї» [2, с. 82]. Друга форма і стадія розвитку – класична. Вона усуває абстрактність, невизначеність суб'єктивної ідеї і зовнішність та випадковість матеріалу, з якого створюється образ. Лише класична форма створює завершений ідеал і дає нам можливість споглядати його як здійснений [2, с. 83]. Тут досягається гармонія між ідеєю та її втіленням, між суб'єктивним і об'єктивним. Нарешті, третя форма – пост класична характеризується перевагою суб'єктивності над об'єктивністю.

Історію правового розвитку, з одного боку, можна визначити як певну інтерпретацію історичного розгортання філософії права, виявлену

в певній філософській, філософсько-правовій формі, створеною в межах конкретно-історичної світоглядно-методологічної концепції. З другого боку, будь-яка раціоналістично осмислена історія права невідворотно набуває характеру своєрідного «застиглого моноліту», що втрачає «сутнісне наповнення», зв'язок із сучасністю. Питання вибору однієї з наведених позицій пов'язане з подоланням протиріччя «раціональне – ірраціональне», «класичне-посткласичне» в історії філософії права.

Одним із головних гносеологічних постулатів дослідження правового розвитку є принцип історизму. Різноманітні інтерпретації принципу історизму в останнє століття підкреслюють його значущість. Разом з тим, у світлі сучасних підходів, у його змісті мають бути враховані як моменти мінливості, так і сталості, що відображають суперечність соціального буття. Це потребує координації узагальнюючого та індивідуалізуючого засобів дослідження історії. Самоцінність соціально-історичних подій не виключає наявності в них еволюційний процес [3], “переходу до свідомості вічного” (С. Кримський). Історизм як світоглядний принцип не можна ототожнювати з науковим історизмом, разом із тим, вони взаємопов'язані. Історизм – це “надісторичне” (Ф. Ніцше), але поширене не лише на релігію і мистецтво, але й на науку, право. Не втручаючись у раціонально наукову діяльність, на початковому і заключному етапах історичного дослідження необхідно провести світоглядну експертизу, зіставити наукові цілі і результати з вищими цілями й цінностями, виробленими людством.

В науковій літературі спостерігається поліваріантність дефініції поняття “історизм”, фіксується широкий спектр значень цього терміну, які іноді цілком протилежні за своїм змістом. Передусім мова йде про паралельне співіснування в мовленнєвих структурах двох дуже схожих понять – “історизм” та “історизм”. Перше належить до категоріального апарату марксистської філософії, хоча часто вживається і за її межами, друге – продукт західноєвропейської філософської думки. Ці поняття функціонують в контексті різних методологій пізнання суспільного розвитку. В рамках однієї методології увага дослідників спрямована на конструювання моделі історичного процесу в площині причинно-наслідкової детермінації, виявлення внутрішніх механізмів і форм взаємодії різних сфер суспільного життя, пошуку загальних законів і закономірностей правового розвитку та векторів спрямованості історичного поступу права. Немарксистська філософія методологічно орієнтована на дослідження специфіки протікання конкретних суспільних процесів, особливостей різних епох, впливу історичних подій на життєдіяльність людей та їх участь в цих подіях.

Особливого значення історизму надає марксизм. Він розглядає його не лише в ролі філософського, а й наукового принципу. В контексті пізнання процесів розвитку права історизм бере на себе функцію вихідного методологічного положення. Виходячи з даного принципу

будь-яке явище правової реальності має розглядатись не як статне, незмінне, а в розвитку, в зв'язках з іншими явищами, в площині конкретних просторово-часових координат, з аналізом всього того, що викликало дане явище до життя, відслідковуванням його внутрішніх можливостей та оцінкою зовнішніх умов функціонування [6].

Кардинальне переосмислення місця і ролі історизму як принципу осягнення логіки суспільного розвитку відбувається в філософії на межі XIX-XX століть, коли формується неklasична пізнавальна парадигма. Історизм стає об'єктом нищівної критики. Так, критична філософія історії у своїх різноманітних проявах (концепції В. Дільтея, В. Віндельбанда, Г. Ріккерта, О. Шпенглера та інших) зміщує акцент в пізнанні суспільства з розгляду його закономірностей, логіки функціонування на індивідуальний характер історичних подій. В. Дільтей, трактуючи історію перш за все як розвиток духу, підміняє історизм методом "звернення до переживання". В. Віндельбанд виключає з історичного пізнання принцип закономірності і ставить на його місце принцип "звернення до загальнозначимих цінностей". Г. Ріккерт абсолютизує одиничні історичні події і виключає можливість підведення їх під послідовну зміну закономірностей [7].

На противагу класичній методології пізнання розвитку права, котра трактує його розвиток як відображення прогресивної зміни певного конкретно-історичного суспільства іншим, постмодерністська філософія заперечує ідею прогресу права, особливо стосовно сучасного етапу суспільного розвитку. Трагування майбутнього в постмодернізмі відрізняється песимізмом. Така позиція представлена в концепціях "кінця історії" (Ф. Фукуяма) та постісторії (Дж. Ваттімо та Ж. Бодрійяр). Найбільш поширеними в постмодерністській філософії проявами нігілістичного ставлення до класичної методології пізнання розвитку права та його критики виступають метод "деконструкції" та критика логоцентризму (Ж. Деріда), генеалогічний метод (М. Фуко), критика метанаративів (Ж.-Ф. Ліотар), концепція "нового історизму" та інші.

На думку постмодерністів, історію розвитку права можна розділити на два великі періоди: 1. Класичне правознавство, характерне для кінця XVIII і початку XIX століття. Цей період можна назвати періодом "верховенства розуму", тому що уся діяльність по розробці і застосуванню правових норм ґрунтувалася на вірі, що такі норми спочивають на непорушних принципах раціональної організації; 2. Право XX століття. У постмодернізмі цей період називають "прагматичним". Пануючою правовою теорією в цьому столітті була інструментальна: закон - це інструмент, що забезпечує соціальний порядок; його легітимність ґрунтується на його здатності служити суспільному благу. Проте, важко визначити, яким має бути це суспільне благо, соціальні цілі, і запропонувати стратегії для їх досягнення. Рішення проблем різнорідного соціального порядку, у рамках якого ми живемо, згідно з уявленнями постмодернізму, можливо здійснити шляхом заміни легального правосуддя правосуддям творчим. Під творчим правосуддям постмодерністи розуміють правосуддя активного суспільства, яке ґрунтуватиметься на «переформатуванні» формальних

категорій, з якими працюють юристи, для того щоб перетворити їх на функціональні категорії.

На сучасному етапі, як стверджують постмодерністи, для людства характерно зростання неоднорідності і багатовимірності, який характеризує абсолютно різні аксіологічні виміри людського існування, властиві представникам різних мікропросторів. Процес диференціації та фрагментації накладає свій вплив і на розвиток права і тому загальноприйняте трактування права, засноване на таких поняттях, як історизм, репрезентативна теорія істини, нейтралізм, справедливість і законність, – перестають бути актуальними (див. роботи А. Х. Босо де Кармана).

Постмодерністські уявлення про право, що враховують вплив фрагментації, спирається на такі робочі мисленеві конструкції, як антиісторизм, творче правосуддя, перспективістська раціональність, системна теорія істини і судочинство, що гарантують врахування цінностей і рівня розвитку різних культур. Згідно з ідеями постмодернізму, суспільство знаходиться в ситуації нагальної необхідності створення принципово нових форм терміно-понять правового мислення, що будуть адекватно відображати сучасні суперечливі реалії.

Постмодернізм претендує на роль світоглядної та пізнавальної парадигми сучасності, характеризується яскраво вираженою антиісторичістською спрямованістю. Він пропагує відмову від чітких дефініцій, в тому числі стосовно правових процесів, заперечує раціоналістично обґрунтовані істини та цінності, відкидає будь-які посилання на детермінізм в історичному розвитку права, зміщує в пізнанні акцент на конкретні правові явища, ліквідує дистанцію між суб'єктом та об'єктом, активно залучає до свого пізнавального інструментарію методики, що використовуються конкретними науками для вирішення завдань прикладного характеру, пропагує плюралізм, абсолютизує відносність істини. В постмодернізмі історизм позбавляється своїх "прав" і фактично втрачає свій евристичний сенс. Є достатньо підстав стверджувати, що йому на зміну в межах означеної парадигми приходить антиісторизм.

Плюралістичний характер постмодерністського світобачення представлений в його філософії різними варіантами критики історизму, що завжди здійснюється в контексті тієї чи іншої концепції, котра пропонує свій особливий підхід до пояснення історії суспільства та права, її окремих явищ, подій та процесів, використовуючи при цьому власний понятійний апарат, який, як правило, не має чітко визначеного смислового поля. Атрибутивними характеристиками постмодернізму як парадигми виступають плюралізм та диверсивність.

Таким чином, ми бачимо, що теоретичні підходи до історичного розвитку права і перспективні тенденції його становлення в XXI столітті зберігають різноманітність і залишають перспективу вибору. Яка з тенденцій, що намітилися, запанує – покаже час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левакин И. В. Актуальные проблемы государства и права / И. В. Левакин // Вопросы философии. – 2013. – № 2. – С. 58–65.
2. Гегель Г. Эстетика / Г. Гегель. – Т. 1. – М. : Искусство, 1968. – 642 с.
3. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 242 с.
4. Степанянец М. Т. Расширяя горизонты философии и науки / М. Т. Степанянец // Вопросы философии. – 2013. – № 2. – С. 75–89.
5. Философия права в начале XXI столетия сквозь призму конституционализма и конституционной экономики / Под. ред. В. В. Миронова, Ю. Н. Солонина. – М. : Летний сад, 2013. – 320 с.
6. Костицький М. В. Натурфілософія чи матеріалістична діалектика (до питання про методологію юриспруденції) / М. В. Костицький // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 23 квіт. 2010 р.). – К. : КНУВС, 2010. – С. 3–6.
7. Кемеров В. Е. Общество, социальность, полисубъектность / В. Е. Кемеров – М. : Академический проект ; Фонд «Мир», 2013. – 252 с.